

EGY KÖRKÉRDÉS ANATÓMIAI VÁZLATA

BOSNYÁK ISTVÁN

A 7 *Napban* nemrég zárult Fekete Elvira tíz interjúból álló sorozata*, melyet a jugoszláviai magyar irodalom — megítélése szerinti — „legjelentősebb és legtermékenyebb prózaíróival” készített. A sorozatban helyet kapott ezenkívül a Forum Könyvkiadó főszerkesztőjével folytatott beszélgetés is.

A szerző sorozatzáró megjegyzése szerint a körkérdés „az itteni irodalmi élet jelenségeire, ezerarcú problémáira igyekezett, az interjú műfajának lehetőségein belül, választ keresni”. Maguk az interjúk viszont arról tanúsítanak, hogy a szűkebb értelemben vett *irodalmi élet* jelenségei mellett a kérdések és válaszok még két nagy problémakört is átfogtak, ti. *szépprózánk és kritikánk* jelenlegi állapotát is „diagnosztizálni” akarták.

Már csak e tág, hármasság problematika miatt sem tűnik fölöslegesnek, hogy a mintegy félszáz kérdés, és ugyanannyi válasz labirintusán végighaladva, elemeire bontsuk és összegezzük a fölvetett problémákat, nézeteket és ítéleteket. Irodalmi életünk, szépprózánk és kritikánk *egyik* lehetséges „anatómiai vázlatát” kapjuk meg ugyanis ily módon, s persze, magának a körkérdésnek a hasonló vázlatát is. Más szóval, elemző összegezésünk során nemcsak a körkérdés egészéből összeállt diagnózisra korlátozódunk, hanem szeretnénk megadni egyúttal e diagnózis — természetszerűen személyes, egyedi, egyéni, tehát vitatható — diagnózisát is.

Eközben, természetesen, magunk sem zárkózunk el a polémiától, hisz föltehetően a körkérdés is evvel a szándékkal készült. „Irodalmunkban már

* *A legnagyobb regény csakis a faluról szólhat* (Interjú Németh Istvánnal), 1975. nov. 21., 18. p.; *Az osztályöntudat hatóerejével alkotni* (Urbán János), 1975. nov. 28., 13. p.; *Kritikus kritikájáról* (Brasnyó István), 1975. dec. 12., 18. p.; *Politikamentes irodalomban nincs tisztesség* (Burrányi Nándor), 1975. dec. 19., 18. p.; *Az angazsáltság mindig újból megvalósítandó terv* (Gion Nándor), 1975. dec. 26., 18. p.; *Irodalmunk szembesítése az élettel elkerülhetetlen* (Bogdánfi Sándor), 1976. jan. 9., 16. p.; *Harmonikus viszony író és olvasó között* (Fehér Kálmán), 1976. jan. 16., 16. p.; *En az iróniára szavazok . . .* (Koepeczky László), 1976. jan. 23., 16. p.; *A kritikaolvasást is meg kell tanulni* (Varga Zoltán), 1976. jan. 30., 16. p.; *Az emberi magatartás osztályrésze* (Herceg János), 1976. febr. 6., 16. p.

hosszabb idő óta a szürke, egyhangú hétköznapiok »zavartalan« csendjét éljük — állapítja meg Fekete Elvira a sorozat bevezetőjében, s utolsó kérdéscsoportját is áttekintve, a lezárt sorozat távlatából nézve egészen nyilvánvalónak látszik, hogy körkérdésével épp ezt a „csendet” akarta megbolygatni, fölkavarni.

Annak ellenére, hogy irodalmunk közelmúltját és jelenét a magunk részéről közel sem tudjuk ilyen idillikusan egyhangúnak és békeségesnek, ezt a szándékot *önmagában* mindenképpen és csakis méltányolni tudjuk. Azt valljuk ugyanis, hogy az állóvíz-felületű irodalmi élet, az esztétikai és eszmei eklekticizmusra valló „békesség”, a rossz emléktű „kisebbségi egység”-re asszociáltató párbeszédhiány — amennyiben *csakugyan* jellemzővé és uralkodóvá válna — nem szolgálhatná mai irodalmunk haladásának az ügyét.

I. A KÉRDÉSFÖLTEVÉS METODOLÓGIÁJA

Mindig szálni való az olyan interjúvoló, aki kérdéseiből kitetszően magától az alanyától várja el a problémák megfogalmazását, fölvetését is, miközben passzívan vitteti-vonszoltatja sápadt, egyénietlen, tétova „magánvéleményét”, abban a jól látható reményben ringatózva, hogy beszélője majd csak „kiköt” valahol . . . Fekete Elvira kérdéseinek egy része azonban nem ilyen, ti. kiolvasható belőlük, hogy föltevőjüknek egy-egy részproblémával kapcsolatban mi a saját szilárd nézete, elképzelése, fölfogása. Ezek a kérdései az írástudói tisztesség tekintetében is a legkorrektebbek és legszimpatikusabbak, hisz arról tanúskodnak, hogy szerzőjük vállalja a *nyílt* kiállást, saját *kendőzetlen* véleményének „kipakolását” az irodalmi közvélemény és újságolvasó publikum előtt, vagyis nincs szándékában megbújni a körkérdés alanyainak véleménye mögé. Az ilyen kérdéseket aztán az olvasó még akkor is viszonylag nagyobb rokonszenvvel fogadja, ha egyébként — tartalmilag — egyáltalán nem ért velük egyet.

Fekete Elvira kérdéseinek másik — sajnos, nagyobbik — része azonban nem ilyen. Ezekben is ott van ugyan a kritikus magánvéleményének határozott nyoma, de ez a személyes vélemény ezúttal burkoltan, köntörfalazó ügyeskedéssel s azzal a jól érezhető szándékkal fogalmazódik, hogy nevezze csak néven a gyereket az alany, miért nevezzen meg én, a kérdező . . . Ha a didaktikához, illetve a módszertanhoz folyamodnánk műszóért, akkor azt is mondhatnánk, amolyan „irányító kérdések” ezek, amelyek leginkább az alsós nebulókkal való foglalatосkodás, különösképpen pedig az ún. „kérdve kifejtő módszer” esetében bizonyulnak hálásnak.

A körkérdés résztvevői közül azonban, szerencsére, csak kevesen s csupán néhány mondat erejéig hagyják magukat a kritikus által *ily módon* vezetni és befolyásolni. Ennek következtében az „irányító kérdéseknek”, illetve az általuk demonstrált „kérdve kifejtő módszernek” az lett a —

logikus, természetszerű — sorsa, hogy a kérdezettek nem el-, hanem általában *visszamondták* a leckét, olyan kritikái többlettel telítve, amelyet a fődó esetenként aligha várhatott. Sőt, olykor-olykor maga a kérdésfődó kapott a kérdezettől egy-egy új, megtanulandó irodalmi leckét, holott nem mondható, hogy a kritikus nem igyekezett írónk kedvében járni. Ellenkezőleg, az ilyen esetben természetszerű szakmai kedvesség és hivatali udvariasság határait túllépve, sorozatát teletűzdelte olyan frázisos superlatívuszokkal, amelyek olykor még a legminimálisabb jó ízlést is sértették. Urbán Jánosnak pl. azzal akart kedveskedni, hogy ő „a kutatómunkát igénylő népszerű történelemírás [...] egyik legkiválóbb művelője”; Brasnyó Istvánt egyszerűen „előléptette” a Symposion-nemzedékből, s a középnemzedék (!) „egyik legtermékenyebb alkotóegyéniségének” titulálta; Burány Nándor előtt így tisztelgett: „Őn egyike azoknak a ritka íróknak, akik az angazsált irodalmat hangsúlyozottan művelik”; Bogdánfi Sándort, „mint a jugoszláviai magyar irodalom egyik legsokoldalúbb alkotóját”, arra is emlékeztette, hogy *Bűnösök* c. drámájával egyedüli sikert ért el drámairodalmunkban s a népszerű irodalom művelése terén általában is „úttörő munkát” végez; Kopeczky Lászlót megdicsérte, hogy szerkesztői teendői miatt sokat utazik ugyan Szabadkáról Újvidékre, ám mégis Szabadkán marad, sohase kési le a Szabadkára visszainduló vonatot; Gion Nándort arra emlékeztette, hogy „prózaíróink közül csak kevesen tudnak olyan népszerűsége szert tenni, mint Őn”; Varga Zoltánt azon „kevés kivételt” képező kritikusaink közé sorolta, akik mentesek a csoportérdekektől, a nemzedéki részrehajlástól és a zsargonnyelv hajszolásától; Herceg Jánosra azt a semmitmondó általánosságot olvasta rá, hogy „az idősebb nemzedék egyik legrangosabb képviselője” ... Íróink közül még Németh István járt a legjobban, ti. megúsza avval a viszonylag legkonkrétabb, az „egyik”-es superlatívuszoktól mentes minősítéssel, hogy ő a „közismert falujáró” ... Íróink jó ízlését és hiúsággal nem gátolt kritikizmusát dicséri, hogy mindezen „legkiválóbb”, „legtermékenyebb”, „ritka”, „legsokoldalúbb”, „úttörő”, „kevés kivételt” képező „legrangosabb”, „közismert” közhely ellenére is gyakran „visszadobták a labdát” a kedveskedő kritikuskónak.

Erre pedig objektíve csakis azért kerülhetett sor, mert az interjúvoló szuggesztív, nyíltan vagy rejtetten tendenciózus kérdései nagyon sokszor ellentmondtak irodalmi életünk, szépprózánk és kritikánk jelen valóságának, valóság-anyagának. Egységben szemlélve a föltett kérdéseket és sugallatokat, az a benyomásunk, hogy nemcsak egy feltétlenül szükséges, a kritikus munkában nélkülözhetetlen *konceptióról* tanúskodnak, hanem egyúttal egy üveglábon álló *prekonceptióról* is, mégpedig igen egyértelműen és árulkodóan.

E prekonceptiót az alábbiakban elemeire bontva, vagyis a jelzett hármas témakörre vonatkoztatva kíséreljük meg tetten érni és vázlatosan elbírálni.

II. IRODALMI ÉLETÜNK „KÖRKÉPE”

Amint már jeleztük is, a körkérdés eredeti intenciója az volt, hogy az interjú műfajának lehetőségein belül választ keressen „az itteni irodalmi élet jelenségeire, ezerarcú problémáira”. A szó *szűkebb értelmében* vett irodalmi életet ebből az ezerarcú problémaszövevényből a kritikus nyílt és köntörfalazó nézetei s néhány írónk nézete szerint is a következők jellemzik:

● *Irodalmi orgánumaink* a szépirodalom, valamint az író—olvasó viszony továbbfejlődésének az akadályaiává lettek. — Fekete Elvira ugyanis ezt írja a sorozat bevezetőjében: „A folyamatos szépírói munkát nagyban nehezíti az is, hogy két irodalmi folyóiratunk már hosszabb ideje zilált állapotban van, és rendszertelenül jelenik meg. Ugyanakkor a vajdasági sajtó irodalmi mellékletei sem problémamentesek. Szerepük az író és olvasó szempontjából csak az alapos kritikai mérlegelést követően válhat teljes értékűvé.” Ehhez röviden csak azt fűznénk hozzá, hogy bár a körkérdés beindításakor két folyóiratunk, az *Új Szimposion* és a *Híd* csakugyan rendszertelenül jelent meg, nem értjük, mit akar jelenteni az, hogy ugyanakkor „már hosszabb ideje zilált állapotban” is vannak... Lapjaink irodalmi mellékletei pedig persze hogy nem „problémamentesek”, ám a rossz mellett hogyhogy nem ötlük a kérdésfeltevő szemébe a jó is: például a *Magyar Szó* irodalmi, művelődési és kritikai melléklete.

● *Íróegyesületünk* nem működik elég hatékonyan. — Bár a kritikus ennél a kérdésnél elállt a „kérdve kifejtéstől”, Brasnyó Istvántól megkapta a (pre)konceptiójába — mint látni fogjuk — szervesen beillő választ: „Az íróegyesület, mai állapotában, tudtommal semmiféle tevékenységet nem fejt ki. Természetesen, az egész társadalom szempontjából hasznos tevékenységre gondolok.” S míg Brasnyó szerint ezen nem nehéz változtatni, Urbán János már azokat az akciókat is felsorolta, amelyek az elmúlt években sokat és sokszor joggal bíralt íróegyesületben e változás szellemében fogantak.

● Kétség fér a *kommunista íróaktíva* „minden vonatkozásban” való „kezdemenyező-erejéhez”. — A kérdező ezen, Urbán Jánoshoz intézett „kérdve kifejtése” megkapta a maga adekvát, mindennemű irodalmi szektárságtól éberül óvó negatív választát: „A KSZ vajdasági státútumában meghatározták a kommunista aktívák helyét, szerepét, vagyis, az aktívában tevékenykedő KSZ-tagok kötelezettségét és feladatát. Az aktíva munkája összhangban van a JKSZ politikájával, és ezzel az is megfogalmazást nyert, hogy mi a kommunista író aktíva feladata és szerepe. *Semmi esetre sem az, hogy átvegye az íróegyesület szerveinek a feladatát, munkáját.* [...] *A kommunista írók nem az íróegyesületre tartozó gyakorlati munka*

kérdéseivel foglalkoznak, hanem osztályszempontok alapján mérlegelik az irodalom helyzetét és harcolnak az öngazgatási szervezetekben a határozatok megvalósításáért." (Kiem., mint a továbbiakban is, B. I.)

● Irodalmunkban „privát jellegű csoportosulás” helyettesíti a „közöségi érdekű tömörülést” és „gátolja az írók erőteljes kibontakozását”. — Noha e tétel a maga teljességében a kritikánkkal kapcsolatos (pre)konceptióban érvényesül, a kérdező a szűkebb értelemben vett irodalmi élet „higiénijája” tekintetében is eltúlzott szerepet tulajdonít neki. A kérdezettek erre jórészt rá is világítottak. Gion Nándor például a szuggeráló kérdésre, hogy „van-e csoportosulás a jugoszláviai magyar irodalomban és kritikában, s ha igen, ez mennyiben gátolja az írók erőteljes kibontakozását”, azt felelte, hogy van, de *a csoportok jelentőségét és hatását tekintve már kétséges a létezésük*, amiért is úgy hiszi, „néha többet beszélünk róluk, mint amennyien vannak”. S szellemesen, diszkrét iróniával hozzáfűzte: „Mellesleg nemrég engem választottak meg egy nagy csoport, a Vajdasági Íróegyesület titkárává, avval az elsődleges céllal, hogy erőmhöz mérten segítsék mindenféle csoportszigetelőds felszámolásában. Nagyrészt a »csoport« érdekében.” Amiből az a ki nem mondott konklúzió következik, hogy *önmagában nem minden „csoport” káros*, hanem csupán akkor, ha *elszigetelődik*, s naiv dolog lenne egy irodalmat az atomizált individuumok, a semmiféle eszmei és esztétikai irányzathoz nem tartozó, quasi az irodalmi áramlatok „föltött” lebegő „szabadúszók” mechanikus összességként elképzelni... S még Brasnyó István is — akinek azt sugallta Fekete Elvira, hogy „a közösségi érdekű tömörülést még mindig a privát jellegű csoportosulás [...] helyettesíti” —, noha jórészt elfogadja a sugallatot, sőt „a liberalista politikai korszak szüleményei”-nek minősíti a csoportosulásokat, maga is úgy véli, hogy ezek „nem játszanak többé szerepet művelődési életünkben”. Amiből a sugallatnak nemcsak az affirmálása, hanem hallgatólagos árnyalása is kitetszik, hisz szerzőnk nem azt állítja, hogy a csoportosulások „privát jellegűek” voltak, hanem olyanok, amelyeknek egykor általános — művelődési életünk egészében is — szerepe volt.

● A fentiek kontextusában egyértelmű jelentést kap az Urbán Jánosnak föltett kérdés is: „Voltak-e munkagátló vitás kérdések a jugoszláviai magyar irodalomban, s tisztázódtak-e ezek a pártlevél megjelenése utáni időszakban?” Urbán János válaszából kitűnik a kérdés burkolt tendenciája, nevezetesen az, hogy mögötte, is némi túlbuzgóság és szektás türelmetlenség lapul. „Voltak, és téves lenne azt hinni, hogy ma nincsenek. Persze nemcsak a jugoszláviai magyar irodalomban, hanem más nemzeti és nemzetiségi irodalomban is voltak munkagátló kérdések” — mondta Urbán János, s miután részletesen szólt a pártlevél utáni bíráló/önbíráló folyamat eredményeiről és fogyatékoságairól, még egyértelműbben óvott a szektás túlkapaszkodól: „Nincs semmi szükség szépíteni a mai helyzetet, de semmi ér-

telme a kapkodó, megfontolatlan indulatoknak. Önigazgatási rendszerünk minden olyan alkotónak, aki nem kerül ellentétbe alkotmányunkkal, lehetőséget nyújt, hogy tehetsége, képzettsége alapján alkosson, munkálkodjon. Ezt egyszerűen úgy fogalmazzuk meg, hogy az írónak megvan az alkotói szabadságuk, de azt nem szabad a szocialista társadalom dolgozói ellen felhasználniuk."

III. SZÉPPRÓZÁNK „DIAGNÓZISA”

● Szépprózánk egyik legfőbb hiányosságát Fekete Elvira a *témaszegénységben*, közelebbről pedig a *falu-, illetve a paraszt- és munkásélet elbanyagolásában* jelölte meg. Már a sorozatbevezetőben leszögezte: „A jelenlegi vajdasági falusors szépirodalmunk térképén például még mindig fehér folt, de nem tudunk olyan művekről sem, amelyek a munkásélet és a jellegzetes honi létformák hiteles, átfogó, esetleg szociográfiai igényű feldolgozásával kísérleteznének.” S Németh Istvánnak is azt sugallta, hogy „adósai vagyunk még a vajdasági faluélet ábrázolásának”, s annak a véleményének adott hangot, hogy „irodalmunk egyik legfőbb kérdése a »parasztkérdés« . . .” Brasnyó Istvánnak aztán e hiányérzetet már ismét kitérítve sugallta: „Milyen mértékben adósa irodalmunk a vajdasági hétköznapok, nevezetesen az újra ismeretlenségbe vesző parasztlelet és az egyre inkább dinamikus munkásélet ábrázolásának?”

A körkérdés résztvevői ezt az elnagyolt problémát, e fölfújtt fogyatékosságot is visszavezették adekvát dimenzióira. Németh István például azt a meggyőződését fejezte ki ugyan, hogy a közeljövő igazán nagy regénye vagy szociográfiája nem születhetik meg a falu-problematika megkerülésével, ám ugyanakkor, egyrészt, nem abszolutizálta e hiányosságot, ti. hangsúlyozta, hogy regényirodalmunkban már történtek kísérletek e tematika megragadására, másrészt pedig a „parasztkérdés” izolált — hogy ne mondjuk: szektás — szemléletétől is óvott. Szerinte a közeljövő nagyregényének a falun élő emberről kell szólni ugyan, de nem *teljességében*, hanem csak *domináns motívumként* . . . Brasnyó István azután még erőteljesebben „visszadobta a labdát”: „Ha figyelembe vesszük irodalmunk befogadóképességét, *igazságtalanság azt hangoztatni, hogy irodalmunk fehér foltokat hagy. Minden területről íródik, vagy már íródott könyv.* Ami, persze, nem jelenti azt, hogy eleget tettünk . . .” Végül, Bogdánfi Sándor is a tematikai egyoldalúság, a „parasztkérdésbe” való programatikus belefeledkezés ellen szólott: „*És ne csak a faluról szóljon a mű, hanem a faluról és a városról együtt — ez ma Vajdaság, ez ma Jugoszlávia, ez ma a világ.*”

● A jórészt megcáfolt témaszegénységet, a nyíltan ki nem mondott fámát, hogy szépprózánk csupa intellektualisztikus témával, a parasztság és munkásság helyett az esztétikai széplelkekkel foglalkozik — Fekete Elvira

a „helyi színek” elhanyagolásának, a „külhatások” túlzott befogadásának és a „modern irodalmi irányzatok hajszolásának” emlegetésével is megpróbálta alátámasztani.

Gion Nándornak pl. ilyen kérdést tett fel: „Országos szinten egyre több szó esik arról, hogy nálunk az irodalom igen sokat foglalkozik az izmusok, a modern irodalmi irányzatok hajszolásával, és csak nagyon keveset törődik valóságunk komoly, elemző igényű, autentikus megmutatásával. Tapasztalata szerint vonatkozik-e ez az észrevétel a vajdasági magyar irodalomra is?” Gion „tapasztalata” azonban ebben a vonatkozásban „hálátlanak” bizonyult: „Én nem mernék ilyen szigorú ítéletet mondani sem országos szinten, sem tartományi szinten. Kétségtelen, hogy beszélhetünk »az izmusok, a modern irodalmi irányzatok hajszolásáról« (a vajdasági magyar irodalomban is), indokolt rosszállással is szólhatunk róla, de ez a »hajszak«, illetve *a modern irányzatok alkalmazása nem jelenti szükségszerűen és minden esetben valóságunk megkerülését. Egyébként nem hiszem, hogy irodalmunkat az izmusokkal való birkózás jellemezné elsősorban . . .*”

Az állítólagos modernista talajtalanság és valóságidegenség vádját a Varga Zoltánhoz intézett kérdések a „helyi színek” elégtelen érvényesítésének és a „külhatások” túlzott befogadásának a tézisébe próbálta burkolni. Miközben a „külhatásokkal” mereven szembeállította a „helyi színeket” és az alkalmazásukból mintegy automatikusan következő „eredeti világgép”, a kérdező avval az álcázott gyanúval illette irodalmunkat, hogy tartományunk határain túl azért részesül elismerésben, mert az „eredeti világgép” helyett e famózus „külhatásokat” érvényesíti . . . Varga Zoltán azonban alapvető felvilágosítással válaszolt. Leckeszerű módszerességgel kifejtette, hogy a „helyi színek” érvényesítésének igénye egy ideje ismét jelen van ugyan irodalmunkban, ez azonban önmagában se nem örvendetes, se nem elszomorító; végeredményben a világ minden tájegységének megvannak a „helyi színei”, s mégis, mindenütt a világon szülehetnek olyan, vitathatatlanul értékes művek is, amelyekben e „színek” alárendelt szerepet játszanak; amiből tehát logikusan következik, hogy *a couleur locale-nak aligha lehet érték meghatározó szerepe, következésképp: érvényre juttatására a mi irodalmunknak sem kell jobban törekednie, mint a világ bármely más irodalmának . . .*

Hasonlóan szigorú választ kapott kritikuskunk Vargától a „külhatások” és „eredeti világgép” mechanisztikusan szembeállított tétele miatt is: „Az hiszem, *a »külhatások« kizárása éppúgy nem elhatározás kérdése, mint az »eredeti világgép« megvalósítása, vagy a tartományunk határain túli elismerés kiérdemlése. Sőt az az író, aki minden idegen hatást ki akar küszöbölni művéből, éppoly hibát követ el, mint az, aki csakis »külhoni« példákra figyel.* Nem hiszem továbbá, hogy valamely irodalomnak mint egésznek »eredeti világgépe« lehet, az ilyesmi föltétlenül egyes írók »magántulajdona«, és csak kevesen dicsekedhetnek vele. Ha kialakul, magától alakul ki, mesterségesen nem megszerezhető.”

● A kérdezőnek a szépprózánkkal kapcsolatos hiánylistáján azonban van egy olyan negatívum is, amely kifejezetten eszmei/politikai jellegű: *az angazsáltság és pártosság hiányolása.*

Urbán Jánosnak a nem eléggé pártos elkötelezettséget mint az író—olvasó szabad munkacseréjének kerékkötőjét szuggerálta: „Az utóbbi időben egyre több szó esik a szabad munkacsere elvén alapuló író—olvasó kapcsolat konkrét lehetőségeiről. Egyetért-e velünk abban, hogy ennek lényeges feltétele a célratörőbb és pártosabb elkötelezettségvállalás az irodalom részéről?” Brasnyó Istvánnak ezzel szemben az angazsáltság rossz pótlékként — világosan ki nem mondva, csak sejtetve, valamiféle „gyér valóság tisztelet”-et említve — alighanem a társadalom iránti apologetikus viszonyulás fámáját sugalmazta. A Gion Nándorral készített interjúban viszont a valóság állítólagos megkerülését, a „valóságunkba markoló nagyobb szépprózai vállalkozások” ritkaságát az olvasói közöny okaként sejtette. Ugyanakkor, az angazsáltság és pártosság ezen — nézetünk szerint: ismét csak eltúlzott — hiányát az abszolutizált témaszegénységgel — a paraszt- és munkásélet elhanyagolásával — társítva már a sorozat bevezetőjében is igen erőteljes *politikai* bírálatban részesítette: „E probléma komolyabb, mint gondolnánk, hiszen megléte arra enged következtetni, hogy irodalmunk az öngazgatású társadalom fejleményeivel nem tart lépést, következőképp annak kísérőjelenségeit sem tolmácsolja időben és angazsált művésztől várt kellő pártossággal.”

Ezt a csöppet sem jelentéktelen eszmei-politikai minősítést, maguk a kérdeztettek hatálytalanították. Nem fogadták el egészében az angazsálatlanság és pártatlanság Fekete Elvira fölkinálta „vízióját” sem.

Gion például úgy vélte, csak *viszonylag* kevés a „valóságunkba markoló nagyobb szépprózai vállalkozás”, s nem egyezett azzal sem, hogy szépprózánk olvasottságának ez az egyetlen és közvetlenül, „egyenes arányban” ható tényezője. Brasnyó szerint pedig *a jugoszláviai magyar irodalom nemcsak hogy elkötelezett, de országunk legangazsáltabb irodalmi közé tartozik*, ami gyakorlatilag abban nyilvánul meg, hogy *művelői azonosulnak a közösséggel, magukévá teszik a közösség minden gondját-baját, hűen ábrázolják a valóságot s nem számottevő azoknak a műveknek az aránya, amelyek fiktív problémákkal foglalkoznak.* Urbán János válasza viszont azt sejtette, hogy szerzőnk nemcsak hogy megkülönbözteti a közéleti és irodalmi angazsáltságot, de ellene van az irodalmi elkötelezettség szimplifikálásának is: „*Vannak közismerten elkötelezett írók [. . .] és vannak írók, akik a gyakorlati életben keveset, de alkotásaikban annál többet tesznek ennek érdekében.* A célratörőbb, pártosabb elkötelezettség tehát több megvilágítást igényel, mint amennyi egy interjúban felvetett kérdésre adható.”

A félreértések elkerülése végett, itt külön is meg kell jegyeznünk, hogy nem magának a kérdésnek a fölvetését és szorgalmazását rójuk fel a kérdezőnek. Hisz kell-e bizonygatni, hogy maguk is a kockázat- és felelősségvállaló, nemcsak esztétikailag, de politikailag is elkötelezett irodalom

hívei vagyunk, hisz úgy véljük, Veljko Vlahović szavait parafrázálva, hogy amint a marxizmus is — „fogak” nélkül nem marxizmus, ugyanúgy a szocialista szellemiségre igényt tartó irodalom sem lehet ténylegesen szocialista irányultságú — politika nélkül. (Annak taglalása, persze, nem ide tartozik, hogy a programatikuss-tételes irodalmi politikumtól a látszólag „apolitikus” irodalomig milyen széles skálája van a jó értelemben vett politizált irodalomnak!) Ilyen vonatkozásban tehát kétségtelenül egyezni lehet a politikailag is elkötelezett irodalom kérdését az interjúsorozatban leginkább kielező Burány Nándor azon tételével, hogy *az ilyen irodalom nemcsak irodalmi, hanem társadalmi érdek is*, hisz tudvalevő, hogy a társadalmi fejlődés nem szükségszerűen egyenes vonalú, lehetnek visszafordulások is, tehát *a társadalmi gyakorlat felelős kritikájának a megkerülése egyúttal a hibás gyakorlat továbbélését is eredményezheti*.

Amit kifogásolunk, az tehát csupán az, hogy nézetünk szerint Fekete Elvira az angazsáltság és pártosság kérdéséhez is egy nem eléggé megalapozott, irodalmi valóságunkkal alá nem támasztható prekonceptióval közelített, s ezen, már a sorozat bevezetőjében megfogalmazott prekonceptiót — miszerint irodalmunk quasi annyira elkötelezetlen, hogy „az öngazgatású társadalom dinamikus fejleményeivel nem tart lépést, következőképp annak kísérőjelenségeit sem tolmácsolja időben és angazsált művésztől várt kellő pártossággal” — a későbbiek során is csökönyösen védte, holott a kérdezettek — a közvetve, de tényszerűen — jócskán árnyalták már ezt az elnagyolt és elhamarkodott kvalifikációt. (Még Varga Zoltán is, aki az interjúalanyok közül a legelégedetlenebb volt szépprózánk mai elkötelezettségével, csak a *legfrissebb sütetű* prózánkról állította, hogy keresve sem lehetne benne találni olyan művet, amely „vitatna, boncolgatna, állítana vagy tagadna valamit”, míg Fekete Elvira irodalmunk *„hosszabb idő óta” tartó* állapotának kritikai vizsgálata céljából indította sorozatát...)

● Nem ennyire erőteljes eszmei és politikai „felhanggal”, de hangot kapott kritikuskunk egyik kérdésében *irodalmunk állítólagos „akademizmusának”, „akadémiai” szint-igényének* vádja is.

Brasnyó Istvánnak ti, azt sugallta a kérdező, hogy a könyv és az írott szó már csak azért sem jut el lakosságunk egyes rétegeihez, mert irodalmunk, úgymond, túlzottan igényes, valamiféle „akadémiai” szint elérésére törekszik... Brasnyó elvileg hevesen szembeszállt az irodalom „akademizálásával”, *gyakorlatilag* viszont maga is cáfolta, hogy nálunk ezért lenne kevés az olvasó: „Sokkal több potenciális olvasónk van, mint gondolnánk. Vegyük csak az újságok példányszámát. Sok író dolgozik az újságoknál: amit az újságba írnak, azt az olvasók fenntartás nélkül elolvassák. Amit könyvben írnak meg, az alig érdekelne valakit? *Sürgösen és alaposan felül kell vizsgálni az ilyen állításokat. Nem arról van-e szó, hogy a könyvvel akkor van a legkevesebb baj, és akkor legkisebb a ráfizetés, ha csak egy*

meghatározott példányszámban jelenik meg? Könyvesboltjainkban kutatni kell a hazai könyvek után. Ugyanakkor elképesztő raktárkészletekről esik szó. Beszélni könnyebb.”

● Végül, eszmei vonatkozásoktól egészében mentes, esztétikai szempontból viszont annál súlyosabb volt kritikuskunk azon sugallata, hogy *szép-prózáknak, de egész irodalmunknak is, alaposan megcsappant az értékteremtő képessége.*

Már a sorozat bevezetőjében is jelen van ez a műfaji különbség nélküli általánosítás, általános leértékelés szándéka: „Íróink, költőink nem vállalkoznak nagyobb, komolyabb tettekre, összegező, feltáró és eseményszámba menő alkotások nem születnek.” Ezt követően, Németh Istvánhoz intézett egyik kérdésében is határozottan állítja: „Tapasztalataink szerint a vajdasági irodalomban az utóbbi időben nem születtek számottevő alkotások.” A Brasnyó-interjúban kritikuskunk ál-kérdő formában állítja ugyanezt: „... mi az oka annak, hogy irodalmunkban nem születnek, vagy csak nagyon ritkán születnek eseményszámba menő alkotások?” Fehér Kálmánt nem szépírói, hanem a Kiadó főszerkesztői minőségében traktálta hasonló leértékeléssel: „Az elmúlt évek vajdasági magyar nyelvű kiadványait olvasva erősen hajlunk arra véleményre, hogy a legértékesebb szépirodalmi és egyéb művek mellett igen sok az olyan is, amely mindössze az olvashatóság igényének, sőt olykor még annak sem tesz eleget” — állítja a kritikus (nyilvánvalóan megfélemezve ellentéziséről, ama fránya „akademizmusról”, hisz hogyan lehet irodalmunk zöme egyrészt az olvashatóság határán vagy azon innen, ugyanakkor pedig „akadémiai szintű” is?), majd tovább folytatja az általános leértékelést: „Ilyen esetben látszateredményről, az olvasók körében pedig csupán látszatsikerről beszélhetünk. Irodalmunknak — kétség kívül — ezek voltak a szűk esztendői.” Végül, a Herceg Jánoshoz intézett hasonló kérdéseknek már csupán abban van az „újszerűsége”, hogy az értékteremtés eme „szűk esztendő” megcsappanását két nemzedékre, a negyvenes évek végén jelentkező íróinkra, valamint a Symposium-generációra szeretnék „ráhúzni”.

Persze, íróink sorra visszadobták ezt a „labdát” is, mégpedig nem kritikátnal önelégültséggel és hiú elfogultsággal. Egyszerűen csak irodalmunk *valós* értékeinek a kritikuskénál jobb és tárgyilagosabb ismeretében.

Németh István például fél tucat „utóbbi időben” megjelent könyvet — Böndör Pál, Pap József, Utasi Csaba, Végel László, Domonkos István, Varga Zoltán és Herceg János egy-egy kötetét — ajánlta Fekete Elvira figyelmébe, hozzátéve, hogy rajtuk kívül még más újabb könyvek is megérdemlik a figyelmet, s mindez egy olyan kis irodalomban, mint a miénk, szép és gazdag termésnek számít. Brasnyó pedig — közvetve — arra emlékeztette, hogy Fekete Elvirán kívül más, például a tartomány határain túli kritikusok is olvassák ám és értékelik a jugoszláviai magyar irodalmat: „*Ma már mindennapos eseménynek számít, hogy a hazai magyar könyvek,*

írások a tartomány határain túl is visszhangot keltenek. Színtelen, semmitmondó, értéketlen alkotásokkal ezt nem lehet elérni.” Fehér Kálmán véleménye szerint is az utóbbi időben mind értékesebb és értékesebb alkotások látnak napvilágot irodalmunkban, s *könyvkiadásunk jugoszláviai és közép-európai produkciókkal is vetekedhet.* Herceg János visszadobott „labdája” lepte meg, nyilván, leginkább a kérdezőt. A hozzá intézett, nemzedéki konfliktusokra számító kérdéseknek ugyanis a leértékelés egész koncepciójából következően az lett volna a „missziója”, hogy Herceg János, mint irodalmunk legidősebb korosztályának „egyik legrangosabb” képviselője, maga „vágja le”, az értékkeremtés képessége szempontjából, az utána következő két korosztályt, illetve nemzedéket. S helyett mi történt? Nem titkolt rokonszenvvel írjuk ide: az történt, hogy a várt helyeslés helyett kritikuskunk épp az ellenkezőjét kapta két tendenciózus kérdésre. — „Évekkel ezelőtt a Symposion-nemzedék indulásakor az Ön nemzedéke volt az, amelyik a legradikálisabb átértékelésben részesült, olyannyira, hogy ennek a nemzedéknek egy egész sor érdemét megkérdőjelezték. Hogy tekint erre a problémára ma?” És: „Ön mint az idősebb nemzedék egyik legrangosabb képviselője, milyennek látja irodalmunk középnemzedékének és legfiatalabb művelőinek tevékenységét? A nagyprózában megszületett-e már ez utóbbi nemzedék által beígért újveretű, az eddiginél angazáltabb és aktuálisabb témájú regény? — hangzottak az egyértelműen sugalmazó kérdések, amelyekre a kérdező nemcsak „negatív” választ kapott, hanem egy szerény felszólítást is, hogy mielőtt a kérdezett nemzedéki elfogultságára számítana, nem ártana elolvasnia azokat a pozitív kritikákat, amelyeket ő, Herceg János, a kérdező által leértékelni akart nemzedék alkotásairól írt. Szerzőnk ugyanis ezt válaszolta az első kérdésre: „Átértékelés? *Boldog vagyok, hogy ebből a csoportból [ti. a Symposion-nemzedékből] két-három kitűnő költő emelkedett ki és ugyanannyi prózaíró. Ne higgye, hogy ez kevés!* Ezekről elmondtam, amit el kellett mondanom. Ha nem félnék attól, hogy fárasztó, azt mondanám, lapozzon vissza s olvassa el, mit írtam róluk!” Nem kisebb meglepetést okozhatott a kérdezőnek az ezt követő, az előbbi értékelést irodalomtörténeti távlatból is megerősítő Herceg-válasz sem: „*Hogy irodalmunk óriási fejlődésen ment keresztül, azt már — szerencsére — nemcsak nálunk látják. S ez kétségtelven a középréteg és az előbb említettek [ti. a Symposion-nemzedék] érdeme. Erről mi Szentteleky zászlaja alatt álmodni se mertünk.* Neveket és könyvcímeiket már csak azért se mondanék, mert ez egy folyamat, s hogy kinél mi lesz a legmagasabb pont, az idő mondja meg.”

IV. „BETEG” KRITIKÁNK „EGÉSZSÉGES VÉLEMÉNYEZÉSE”

A jugoszláviai magyar irodalomkritika a szépprózához hasonló figyelemben — és elmarasztalásban részesült a körkérdésben. Pontosabban: a résztvevőkhöz intézett kérdésekben, s csak jóval kisebb mértékben szépíróink válaszaiban is. E hiánylista szembeötlő sajátysága, hogy a felsorolt fogyatékoságok legnagyobb része eszmei-politikai színezetű, de a pusztán szakmainak látszó negatívumoknak is, ha más nem, hát (a)morális színezetet adott a kérdező. Íme e hiánylista:

● Kritikánk még mindig *nem objektív*, ahogy ezt már a sorozatbevezető is leszögezi, s éppen ezért „kevésbé hat ösztönzően” a szépirodalomra.

● Az objektivitás hiánya *a csoportérdek hajszolásában* nyilvánul meg mindenekelőtt, amely „kevés kivétellel” egész kritikairodalmunkra jellemző, s ez az egyik legfőbb akadálya annak, hogy „az irodalom és az olvasótábor termékeny kapcsolatra lépjen egymással” (lásd a Varga Zoltánnal készített interjút).

● A csoportérdek hajszolásának szinonimája *a nemzedéki részrehajlás és kizárólagosság*. — „Tapasztalatunk szerint a jelenkori jugoszláviai magyar irodalomkritika túlságosan nemzedéki kizárólagosságú, és ilyen értelemben dogmatikus is” — állapítja meg nem-dogmatikus kritikuskunk a Herceg-interjúban, s ugyanott irodalomtörténetileg is konkretizálja ezt a megállapítását: a Szimposion-nemzedék évekkkel ezelőtt a legradikálisabban átértékelte Herceg János nemzedékének irodalmát, méghozzá olyannyira, hogy — mint már utaltunk is rá — „ennek a nemzedéknek egy egész sor érdemét megkérdőjelezték” . . . Varga Zoltánnak ugyancsak feladja ezt az irodalomtörténeti leckét: „Nem gondolja-e, hogy éppen az ilyen kritika igyekezett a közelmúltban egy egész írói nemzedék érdemeit jogtalanul elvitatni?”

● A nem-objektív, csoportérdeket hajszoló, nemzedéki kizárólagosságú kritikánk a kérdező szerint egyúttal *zsargonnyelv-hajszoló* is, ami sugallatai tanúságaként ismét nem pusztán-szakmai fogyatékoság. Kritikuskunk ugyanis már a sorozatbevezetőben jóval tágabb jelentést tulajdonít e fogyatékoságnak: „. . . még mindig könnyebb fellelni a zsargonban írt védőbeszéd és vádbeszéd elemeit, mint az író és az olvasó közös érdekeit szolgáló egészséges véleményezés ismérveit.” Varga Zoltánnak aztán csak megismétli a sugallatot: a csoportérdek mellett e zsargonnyelvet is hajszoló kritikánk akadálya az irodalom és az olvasótábor termékeny kapcsolatának . . .

● Az interjúvoló szerint irodalmunk jelenlegi irányzatai, törekvései kö-

zül *kritikánk leginkább a népszerű és az angazsált irodalomnak adósa.* — A dráma- és regényirodalmával egyaránt népszerű, „bevallottan az olvasónak író” Bogdánfi Sándorhoz ugyanis azt az irányító kérdést intézte, hogy kritikánk „tudja-e kellőképpen értékelni az ilyen jellegű úttörő munkát?”. (Mellesleg jegyezzük meg: kár, hogy a kérdező nem utal rá, öszerinte milyen viszonyban van az ilyen jellegű úttörő munka azzal a jelenséggel, amelyet ő másutt „látszateredménynek” és „látszatsikernek” nevezett, a „mindössze az olvashatóság igényének” eleget tevő művek kapcsán.) Burány Nándortól viszont azt kérdezte, mi a magyarázata annak, hogy az angazsált művek nálunk nem találunk kellő fogadtatásra, s a maga részéről mindjárt meg is toldta e kérdést egy olyan sugallattal, amely az írott kritika mellett a kritikai tevékenység egyéb módozataira (pl. kiadói reklámra, könyvtári információkra stb.) is asszociáltat: „Nem az ennek az egyik lehetséges oka, hogy nem tudunk vagy nem akarunk termékeny »közhangulatot« teremteni az erre rászolgált művek körül?”

● Míg a fenti ítéletek csak *közvetve* minősítették kritikánkat amorálisnak — hisz mi mást jelent a csoportérdekű, nemzedékileg részrehajló, az irodalom és az olvasótábor termékeny egymásra találását gátló, s különösen a népszerű és angazsált irodalommal szemben igazságtalan szubjektivizmus? —, addig kritikusunk egyik tétele *nyíltan, közvetlenül* is hirdeti kritikánk erkölcstelenségének vádját: „...nem gondolja-e, hogy nálunk a kritika bizonyos értelemben gerillaharc? Egyszer lerohanó, máskor visszavonuló, ismét máskor csapdát állító, helyett, hogy az alkotás erkölcsi következetességét egyútt vállalná egész szépirodalmunkkal?” (lásd a Burány Nándorral készített interjút).

Kritikánk, természetesen, éppúgy nem mentes a problémáktól, mint irodalmi életünk vagy szépprózánk. Ezt — a félremagyarázásokat elkerülendő, s a fenti kérdésekre adott írói válaszok ismertetése előtt — nyíltan és egyértelműen le kell szögeznünk.

Ami azonban Fekete Elvira kritikánkkal kapcsolatos tételeiben és szugesztíóiban különösképpen zavaró, az az, hogy maguk is — erkölcsi fedezet nélküliek. Kritikusunk ugyanis a kritikánkról való ítékezés közben enyhén szólva úgy tesz, mintha ő a jugoszláviai magyar irodalom „ezerarcú problémái” *főltt* lebegne, vagy legalábbis egy másik irodalmi tartomány munkása volna, tehát ítéletei abszolút objektívek, a kívülállóra jellemző tárgyilagossággal bírnak, s mentesek minden szubjektivizmustól, minden csoportérdektől stb. Holott mi a való? — Fekete Elvira maga is csak „csoport” tagjaként lett kritikussá, s *ma* is egy „csoporthoz” tartozik, s igazán felelőtlenül kritikátlannak kell lenni ahhoz, hogy ne lássa be: a közelmúltban közölt kritikáiban s ebben a körkérdésben is milyen vehemensen képviseli ő maga is egy egészen konkrét, az objektív értékektől ugyancsak távol álló „csoportérdeket”.

De nézzük, hogyan reagáltak íróink a kritika befeketésére. A kérde-

zettek közül, úgy tűnik, ilyen vonatkozásban Brasnyó István, Bogdánfi Sándor és Burány Nándor bizonyult a leghálásabb beszédtársnak.

Brasnyó István részrehajló, hatalmi pozícióban tetszelgő, baráti körök-höz és irodalompolitikai szélkakasokhoz igazodó szubjektívizmust vélt jellemzőnek kritikánkra: „... keveset lendít az irodalmon, az irodalom megkerülésével mindenáron önállóságra törekszik, a hatalom szerepében tetszeleg, és gyakran gátlástalanul propagál szubjektív, tarthatatlan nézeteket, pedig helye az irodalom mellett van. [...] A kritika többet árul el a kritikusról, baráti köréről, a várható irodalompolitikai változásokról, mint a tárgyat képező műről. Emiatt nincs tekintélye.”

Bogdánfi Sándor egy szentimentális humorú elégedetlenség-kitöréssel azt a másfél évtizeddel ezelőtt kialakult, de egy-két év alatt, pontosabban: már a *Kontrapunkt* c. antológiával megcáfolt fámát „melegítette” föl, hogy nálunk azok írnak irodalmi kritikát — akik tehetségtelenek vagy művek alkotására képtelen, meddő „tehetségek”. Szerzőnk ugyanis így nyilatkozott; személyi sérelmeinek hatása alatt: „Értsünk szót: engem egyáltalán nem izgat a »levágó« kritika. Megszoktam. Örvendek, hogy olyan tehetséges reményeségek élesítik rajtam nyilaikat, akik előtt már tizenöt évvel ezelőtt nagy jövő állt, és még mindig ugyanott áll. [...] Kit fognak levágni ezek az irodalomtörténetileg elismert, mű nélküli tehetségek, ha majd én nem leszek?”

Burány Nándorhoz az interjúvoló azt a kérdést intézte, amely kritikánkat a legközvetlenebb módon nyilvánította amorálisnak („lerohanó”, „csapdát állító” stb.). Burány Nándor kritikánkkal kapcsolatos hiánylistája elég terjedelmes ugyan, de a szélsőséges, „csapdát állító” erkölcsatlenség rezisét ő sem vállalta. A végső pont, ameddig a sugallatos kérdéssel való tezonálásban elment, az — bizonyos meglepő szakmai fogyatékoságok fölemlítésén túl — a kritika munkaerkölcsének, nagyobb kockázat- és felelősségvállalásának, valamint az irodalom társadalmi vonatkozásainak számonkérésében jelölhető meg: „A mi kritikánk sokszor ilyen. Nem törekszik a mű elmélyültebb elemzésére, megértésére és megértetésére, megelégszik felszínes ítéletekkel. Ez sokkal könnyebb, kevesebb munkát követel. Baj van az igényekkel, s hiányzik az a kitartás, szorgalom és tudás is, ami a magasabb igényt kielégíthetné. [...] Ha a kritikus képzetlenebb lenne, talán magabiztosabban és bátrabban nyúlna angazsált irodalmi művek elemzéséhez, s nagyobb kockázattal, felelősséggel tárná fel társadalmi vonatkozásait . . .”

Nézzük, végezetül, az affirmálás és helyeslés mellett hogyan utasították el, árnyalták vagy relativizálták íróink a kérdező egyes tételeit.

Varga Zoltán a „csoportérdek hajszolását” visszavezette realisabb dimenzióra, ugyanakkor pedig felmutatta a „csoportérdek áldozataként” sírányzó egyes íróink sérelmének valódi okát, s egyértelműen helyeselte az *esztétikai nézetek* alapján megnyilvánuló „csoportérdek” kritikai támogatását: „Kritikánkban egy időben kétségtelenül megmutatkoztak, s *elvértve*

ma is fellelhetőek még *a csoportérdek bizonyos megnyilvánulásai*. Ne feledjük azonban, hogy *írói kudarcok megérdemelten negatív kritikai visszhangja esetében bárki feltételezheti, hogy csoportérdek áldozata lett*. Emellett *a különböző esztétikai felfogások jelentkezése a gyakorlati kritikában szintén a csoportérdek látszatát keltheti — márpedig az esztétikai nézetek alapján történő [tkp. létrejövő] csoportok létezése feltétlenül használ irodalmunknak.*”

Ugyanilyen határozott és egyértelmű volt Varga akkor is, amikor a kérdező irodalomtörténetileg is bizonyítani szeretne volna, hogy kritikánk nemcsak általában nem-objektív, hanem nemzedékileg is végletesen részrehajló és igazságtalan. A már többször említett sugallatot ugyanis, hogy kritikánk a közelmúltban egy egész írói nemzedék érdemeit akarta jogtalanul elvitatni, szerzőnk így passzolta vissza kritikusunkhoz: „*Ami viszont »egy egész írói nemzedék« érdemeinek jogtalan elvitatását illeti, egy egész nemzedéket emlegetni talán mégis túlzás egy kicsit*. Tagadhatatlanul volt jogtalan, de volt »jogos«, indokolt »dorongolás« is. [...] *igazi értékeket »agyonütni« mégsem lehet, voltak viszont olyan dilettáns »művek« is, amelyek megérdemelték sorsukat.*”

Herceg János szintén nem fogadta el a kritika nemzedéki elfogultságának abszolútizált tételét. Az állításra ugyanis, hogy az induló Symposium-nemzedék a „legradikálisabb átértékelésben” részesítette Herceg János állítólagos nemzedékét, annak „egész sor érdemét” is jogtalanul megkérdőjelezve, valamint az ehhez fűzött kérdésre, hogy hogyan tekint a szerző „erre a problémára ma”, Herceg János igen határozottan válaszolt, miközben egy kis irodalomtörténeti fölvilágosítással is szolgált a felszabadulás utáni irodalmunkban nem túlságosan tájékozódott kritikusunknak: „*Azt hiszem, [ez] már rég nem probléma*. Meg aztán hol az én nemzedékem? Szirmai hús évvel volt idősebb, mint én, Majtényi, Gál csaknem tízzel. Fehér Ferenc és Németh István viszont hússzal fiatalabb nálamnál. Ha ott voltam a nyitott kapuk mögött, hát velük voltam ott!” S a másik abszolútizáló tézist, miszerint „a jelenkori jugoszláviai magyar irodalomkritika túlságosan nemzedéki kizárólagosságú, és ilyen értelemben dogmatikus is”, Herceg János szintén nem fogadta el egészében, hanem szubjektív vízvonalasztót húzott értékes és értéktelen — vagy ahogy Brasnyó István mondaná, „a várható irodalompolitikai változásokra” kacsingató — kritika között: „*Kritikusokkal vitakozni ízléstelenség az érdekelték részéről*. Aki odaáll a nyilvánosság elé, viselje el a véleményeket és megjegyzéseket. [...] S ugyanakkor *el kell ismernem egy nagy formátumú kritikai irodalom kibontakozását*. Az elfogultakról, akiket maga dogmatikusoknak nevez, ne beszéljünk. Majd eltűnnek. Bealakulnak. Átállnak. Hiszen most is csak azt művelik.”

Mint láttuk, kritikusunk hiánylistáján szerepelt a népszerű és angazsált irodalom elégtelen támogatásának, valamint a zsargonnyelv hajszolásának a tézise is. E legelső tételét, amint már utaltunk is rá, Bogdánfi Sándor

teljes mértékben támogatta. A másodikat a kérdezett — Burány Nándor — már csak részben helyeselte, mondván, az angazsált művek elégtelen fogadtatásában a kritika mellett szerepet játszik maga az irodalom és a könyvterjesztés is, ugyanakkor pedig úgy vélte, „az *elmúlt évek folyamán nem születtek olyan [angazsált] művek, amelyek nagyobb visszhangot érdemeltek volna, mint amelyet kaptak*”. Végül, a zsargonnyelv állítólagos hajszo-lásának a kérdésében Varga Zoltán felmondta a kérdezőnek a leckét, amelyet szakkörökön kívül nem ártana gyakrabban is fölmondani: „... ellentmondásos a zsargonnyelv kérdése is. Bármennyire közérthetőbb lehetne is kritikánk, vannak olyan fogalmakat jelölő szakkifejezések, amelyek helyett hosszú magyarázó mondatokat írhatnánk, s *bármilyen népszerűen, idegen szavak nélkül írjon is a kritikus, az az olvasó, aki életében először olvas ilyen szöveget, feltétlenül nehezen érthetőnek fogja találni*. Kritikánk az eddiginél feltétlenül többet tehet azért, hogy irodalmunk alkotásai közelebb kerüljenek az olvasóhoz, de azért a *kritikaolvasást is meg kell tanulni, nemcsak a kritikairást*. Ennek érdekében talán az oktatás is tehetne valamit.”

*

Áttekintésünk végére érve, nem tűnik szükségesnek a részletes összefoglalás; az irodalmunk három részterületével kapcsolatos pro és kontra nézeteket, véleményeket és ítéleteket már eleve is összefoglaló szándékkal csoportosítottuk.

Hisszük, hogy ilyen módon adekvát — az interjúsorozat anyagával filológiaiilag is megegyező — vázlatát adtuk az irodalmi életünk, széprózánk és kritikánk közelmúltjáról és jelenéről készült kritikusírói összképnek. Hangsúlyozzuk, hogy *kritikusírói összképnek*, hisz ha csupán egyetlen kritikus helyzetlátásáról lett volna szó, fölöslegesnek bizonyult volna ennyi szót és teret pazarolni rája.

Ügyszintén fölöslegesnek tartjuk külön is összefoglalni, hogy a körkérdésben megnyilatkozó nézetek közül melyekkel tudtunk egyetérteni s melyekkel nem. „Menet közben”, hisszük, ezt mindenütt nyíltan, köntörfalazás nélkül demonstráltuk, ily módon saját „diagnózisunkat” is megadva a körkérdés által megrajzolt „anatómiai vázlat”-ról.

S amint már jó előre hangsúlyoztuk, a felvetett problémákkal kapcsolatos különvéleményünk személyi, tehát szintén vitatható. Polémiánk, mint láttuk, mindenekelőtt a sorozat készítőjével volt, de természetszerűen szépíróink azon nézeteivel is, amelyek azonosultak Fekete Elvira szerintünk vitatható ítéleteivel. S ezt külön is nyomatékosítani akarjuk: vitánk és egyezésünk, konfrontálódásunk és azonosulásunk nem *személyekkel* volt, hanem személyi nézetekkel, állásfoglalásokkal, véleményekkel; szinte a körkérdés valamennyi résztvevőjének nyilatkozatában egyaránt találtunk olyan ítéleteket, amelyekkel teljes mértékben, vagy némi korrekcióval ma-

gunk is azonosulni tudunk, s olyanokat, amelyeket egészében vagy részben el kellett utasítanunk.

Az elemeire bontott „anatómiai vázlatból” azonban az is kitűnik, hogy vitája egy-egy kérdésben voltaképpen nemcsak a sorozatban szereplő irodalmárainknak és a sorozatot „diagnosztizálni” igyekvő elemzőnek van, hanem, egyrészt, a sorozatot készítő kritikusnak és interjúalanyainak, másrészt viszont maguknak a sorozatban szereplő íróinknak *egymás között* is. Hallgatólagosan, nevek említése nélkül ti. íróink is számos esetben konfrontálódtak egy-egy kérdésben, mint ahogy más kérdésekben, ugyancsak hallgatólagosan, támogatták egymás nézetét. Azt is mondhatjuk tehát, hogy elemzésünk *négysíkú* nézetazonosságot és véleménykülönbséget fixált: az interjúvoló és az interjúvoltak; írók és írók; az interjúvoló és a sorozat elemzője, és, végül, az írók és a nyilatkozataikat analizáló alulírott közötti nézetazonosságot és véleménykülönbséget. Munkánk legfőbb rezonját épp abban látjuk, hogy e dinamikus egyezés/különbözés felmutatásával *gyakorlatilag* is cáfoltuk, hogy irodalmunk „a szürke, egyhangú hétköznapiok »zavartalan« csendjét” éli. S mivel meggyőződésünk, hogy egy hasonló vagy más tematikájú s újabb tíz-húsz írókkal készített körkérdés is a nézetek hasonló dinamizmusáról tanúskodna, egyúttal kifejezést adhatunk azon optimizmusunknak is, hogy irodalmunk jelen valósága közel sincs annyira megterhelve az eszmei, politikai és erkölcsi problémák polgári örökségével, ahogy ezt Fekete Elvira nyíltan és burkoltan, egyedül és interjúalanyai révén bizonyítani szeretne volna. Ellenkezőleg, hisszük, hogy irodalmunknak megvan minden lényeges eszmei és esztétikai feltétele a szocialista szellemiségű, ugyanakkor pedig korszerű és értékteremtő irányvétel erőteljes kibontakoztatásához. Ami azt is jelenti — s erről a körkérdés *közvetlenül* is tanúskodott —, hogy egyúttal adva vannak azok az eszmei feltételek is, amelyek hasznos gátat vethetnek a mai viszonyaink között mindenképpen anakronisztikus „kisebbségi egység” itt-ott még ma is visszasóvárgott idilljének.

(1976 februárjában)